

MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (SZERK.)

**DIE VÖLKERSCHLACHT BEI LEIPZIG: VERLÄUFE, FOLGEN,
BEDEUTUNGEN 1813 – 1913 – 2013***(Beiträge zur Militärgeschichte, Band 77. De Gruyter, Oldensbourg, 2017. 396 o. ISBN 978-3-11-046244-9)*

A német szövetségi haderő tudományos kutatóintézete, a Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr szervezésében 2013-ban nagyszabású nemzetközi konferenciára került sor a lipcsei „Népek Csatájának” 200. évfordulóján. A nagy összecsapáshoz méltón ez az esemény is három napig, szeptember 25 és 27. között zajlott a lipcsei városházán. A kötet a tanácskozás konferenciakötetként látott napvilágot 2017-ben. Nem kevesebb, mint 19 tanulmányt olvashatunk a gyűjteményben neves és kevésbé neves német történészek tollából, melyek között kakukktójásként egyetlen brit professzor, Alan Forrest, a Yorki Egyetem oktatója kapott helyett. Francia, orosz, esetleg svéd történészt viszont hiába keresünk az – elvileg – a lipcsei csatáról szóló kötet szerzői között, így az eseményt elsősorban német szempontból ismerhetjük meg. Egy-két meglehetősen felszínes írástól eltekintve a tanulmányok túlnyomó többsége sokkal inkább politika-, művelődés-, társadalom- és eszmetörténeti (különösen a divatos emlékezet-politika szempontjából) megközelítést alkalmaz és a csata évfordulóját mintegy ürügyül használva boncolgat akár XIX. század végi, de akár XX. századi témákat is, igaz a szerkesztők a kötet címében is jelzik, hogy a tanulmányok egészen napjainkig elmerészkedhetnek. Aki viszont elsősorban a „hagyományos” hadtörténetírás témáit keresi a kötetben, esetleg a napóleoni korszak új kutatási eredményeire kíváncsi vagy akár csak a régen ismert hadi eseményekről szeretne új megközelítésben olvasni, valószínűleg csalódní fog.

A konferencia szervezői és a kötet szerkesztői, Martin Hofbauer és Martin Rink a hatodik koalíciós háború eseményeinek felvázolása után bevezetőjükben hangsúlyozzák, hogy „egy csatáról írni nem éppen gusztusos (appetitlich) feladat”, amint azt az egykorú ábrázolásokon látható, lipcsei csatátéren heverő megcsönkített, póre holttestek is tanúsítják. A másik nehézség, ha egy csatáról akarunk írni, hogy a XIX. és korai XX. század „hadművelet-történeti” szempontú hadtörténetírása már szintén elavult, a történéssel szemben támasztott modern követelményekkel szemben már nem számít megfelelőnek. Nehezíti a jelenkori kutató helyzetét, hogy a korábbi korok rendszerint katona hadtörténetészei a háborúkat kísérő politikai, katonapolitikai és társadalmi faktorokat magától értetődőnek vették, jóllehet ezeket az előfeltevéseket a források nem mindenben támasztják alá. „Lehetséges, hogy a csata jelenségeinek megírása elvi szempontból »megírhatatlan«. A definíciók továbbra is túlságosan ellentmondásosak, hogy mik tartoznak a csatához és mi nem; a kortársak és az utókor mindig kissé óvatos nézőpontjai túlságosan összekeverednek” – teszi magáévá a „kötelező” posztmodern széksziszt a bevezető.

Az azért kijelenthető, hogy a lipcsei csata méretei szétfeszítették a korabeli taktikai és hadműveleti dimenziókat, bár a csata illeszkedik a napóleoni korszak korábbi összecsapásaihoz, melyek során mindig az időközben beérkező erősítések döntötték el végkiemenetelüket. A csatát taktikai szempontból, Dominic Liewen után lehet „unalmasnak” bélyegezni, a résztvevők korántsem érezték annak. A korszak másik óriási mézszárlásához, az egy évvel korábbi borogyinóihoz képest majdnem kétszer annyi katona harcolt egy akkora területen, amit már nem lehetett egyetlen ember által egy messzelátó segít-

ségével átlátni és irányítani. Bár a „kabinettháborúk” és a „tömeghadseregek” korának merev elhatárolása már meghaladott álláspontnak számít a német történetírásban, de a „Népek Csatájának háttére előtt újra feltehetjük a kérdést a történeti cezúrákról és folytonosságokról”

A lipcsei csata német történetírásban betöltött szerepének és a modern hadtörténetírás kihívásainak ismertetése után a szerkesztők röviden áttekintik a napóleoni korszak újdonságait a politika, hadszervezet és taktika területén, így érintik a hadkiegészítés új formáit, a „népi háború” megjelenését. A korszak tehát a politika, társadalom és hadművészet szempontjából egy átmeneti korszak, Karl Jasperstól kölcsönzött kifejezéssel „tengeley-időszak” *Achsenzeit*, mely átvezet a régiből az újba és talán a „hosszú XIX. század” igazi kiindulópontja.

Visszakanyarodva a hadtörténetírás problémáihoz, a szerzők szerint a hadseregek egyre szakszerűbbé válása, a tisztképzés fejlődése teremtette meg az igényt erre, mely alkalmazott tudományként működött a vezérkarok keretein belül. Míhelyst ez a gyakorlati igény elhalványult, úgy hanyatlott ez a diszciplína Németországban a XX. század derekától.

A másik nagy témakör, amit a bevezető érint, a lipcsei csata helye a német történeti emlékezetben és a csatatér, mint emlékhely megjelenése és megszilárdulása ebben a szimbolikus térben. A német széttagoltság kései emlékeként az NDK történetírásának is kezdene kellett valamit a Napóleon-ellenes felszabadító háborúk örökségével. A Volksarmee ideológusai a Nyugat-Kelet szembenállást hangsúlyozták és az orosz (szovjet) –német fegyverbarátságot. A franciákkal szövetséges német Rajnai Szövetség csapatainak képében, az „áruló” NSZK előképét is meg lehetett találni.

A szerkesztők végezetül leszögezik: a konferencia és tanulmánykötet célja a csata eseményeinek felidézése mellett az összecsapás társadalmi és kulturális vetületeinek vizsgálata, illetve a nemzeti narratívákon túllépve, a *Transfergeschichte* vagy *histoire croisée* célkitűzéseit magáévá téve a hadviselő társadalmak és kultúrák kölcsönhatásának feltárása.

A hosszas bevezető után Dieter Langewiesche tanulmánya a *Birodalom – Nemzet – Népi háború? 1813 az európai történelemben* című tanulmánya nyitja az írások hosszú sorát. Langewiesche szerint egyensúlyt kéne találni a napóleoni háborúk két, szélsőséges történeti értelmezése között, vagyis az 1792 és 1815 közötti, a világtörténelem első totális háborújaként számon tartó; illetve az ezzel ellentétben inkább a XVII–XVIII. századi kabinettháborúkhoz való hasonlóságát hangoztató nézetek között. A szerző röviden érinti még a korszak(nak tulajdonított) legjelentősebb újdonságokat, úgymint a sorozott tömeghadseregeket, a gerillaháborút, illetve tágabb értelemben a „nemzetek háborújának” megjelenését az „államok háborújával” szemben.

Walter Demel tanulmánya a különféle német államok 1800 körüli társadalmi és politikai reformjairól igen csak lazán kapcsolódik a lipcsei csatához, bár a szerző néhány mondatban a Rajnai Szövetség hadseregeinek francia mintára történő átszervezéséről is megemlékezik. Demel szerint a szövetség megítélése mindig is változó volt a német történetírásban; hol dicsérték modernizációs szerepe miatt, de általában a napóleoni birodalom kizsákmányoló erőszakszervezetét látták benne és részben az elkésett német nemzetállam-alapítás egyik okaként tüntették fel. A szerző szerint azonban ezek túlzó megállapítások és a Rajnai Szövetség amellet, hogy több tízezernyi németet áldozott fel a napóleoni hadigépezet oltárán, egyik jogi alapja volt a későbbi reformoknak és modernizációnak.

Barbara Vogel tanulmánya a Porosz Királyság által az 1806-os katasztrofális vereség után bevezetett reformokat foglalja össze, pontosabban inkább a kérdés historiográfiáját járja körbe. A német történetírás két klasszikusa, Heinrich von Treitschke és Johann Gustav von Droysen révén a XIX. század végére az a némileg leegyszerűsítő kép alakult ki a német köztudatban, hogy a porosz reformok kizárólag a Napóleon elleni reváns célját szolgálták és a reformer politikusok (Stein és Hardenbeg), illetve katonák erőfeszítéseinek csúcspontja és jutalma a győzelem volt a népek csatájában. A historiográfiai fejtegetések után a tanulmány Hardenberg kancellár működésének értékelésével folytatja, akinek hosszas hivatali működése (1808 és 1822 között) Vogel szerint sokáig lábjegyzetként volt jelen a kérlelhetetlenül franciaellenesnek tartott Stein személyisége mellett, aki mindössze 15 hónapig állt az államügyek élén. A szerző ezután öt pontban foglalja össze téziseit a porosz reformokról. Ezek közül a legfontosabb, hogy egyoldalú az a kép, mely szerint a reformok egyetlen célja a Napóleon elleni háborús felkészülés volt és legfőbb eredménye a felszabadító háborúban elért győzelem. Éppen a háború volt az, melynek győzelmes befejezése számos területen negatívan érezte hatását. A reformpolitika azokon a területeken tudott tartós eredményt elérni, ahol a társadalom és a gazdaság természetes fejlődésével találkozott. A reformok értékeléséhez hozzátartozik, hogy ezek nem terjedtek ki az 1815 után a királysághoz csatolt területekre. A szerző legkülönösebb, bár talán az utóbbi évtizedek német közgondolkodásának ismeretében nem meglepő megállapítása, hogy a reformok sikerességének oka az 1806 után kibontakozó „vereségkultúra” (Kultur der Niederlage) volt, mely az addigi hangadókat csendre intette és utat nyitott a változásnak. Mihelyt győztek a porosz fegyverek, számos örvendetes előremutató társadalmi intézkedés *ad acta* került.

Ewald Frie tanulmánya az egyetlen a kötetben, mely nem a szakirodalmat hasznosítja újra vagy éppen új narratívákat alkot, hanem eddig még feltáratlan források segítségével vizsgálja a felszabadító háborúk korának eseményeit. Frie két vérbeli porosz junker és katonatiszt, a Marwitz-testvérek levelezésének felhasználásával hozza közelebb az 1813-as év közhangulatát a nemesség és jobbágyaik körében. Mindkét testvér, Alexander és Ludwig egyaránt derekasan kivette a részét a háborúból, egyik főleg a csatatéren, másik a Landwehr szervezésében. Ez utóbbi képezi a tanulmány súlypontját, illetve a Marwitz-testvérek levelezéséből kibontakozó következtetés, miszerint a porosz monarchia nemesége és az irányításuk alatt álló hadsereg akár törvényes királyát is kész lett volna megbuktatni, ha III. Frigyes Vilmos nem mutat elég határozottságot a Grande Armée 1812-es pusztulása utáni hónapokban.

A kötet egyetlen nem német szerzője, a brit Alan Forrest nagy fába vágta fejszékét, amikor a napóleoni korszak francia hadseregét és hadviselését kívánta összefoglalni hat oldalban és a közhelyeken túl nem is tudott tovább merészkedni.

Eberhard Birk írása talán a kötet elejére kívánczolt volna, mivel ez a tanulmány foglalkozik a konferencia apropójával, magával a lipcsei csatával, melyet elsősorban a koalíciós hadviselés szemüvegén keresztül vizsgál. Birk kiemeli továbbá a győztes csatához vezető útban Radetzky szerepét a szövetséges seregek tábornoki főnökeként és a Napóleonnal szemben alkalmazandó „kifárasztó” stratégia atyjaként. A hadi eseményeket, az 1813. évi tavaszi és őszi hadműveleteket, továbbá magát a háromnapos csatát színes térképek illusztrálják.

Martin Rink, a kötet egyik szerkesztője önálló tanulmányt szentel az 1813-as „nép háború” bemutatására. A német történetírásban, de még az iskolai oktatásban is nagy hangsúlyt kapott a különféle patrióta önkéntesek, szabadcsapatok Napóleon-ellenes küzdelme. Maga a kifejezés, a „népek csatája” azt sugallja, hogy ez a küzdelem túlmutatót az államok és reguláris hadseregek „szokványos” összecsapásain. Bár a professzionális, gyakran külföldi „zsoldos” hadseregekkel szemben a korszak ideológiája – nemcsak a forradalmi Franciaországban – a polgárokból álló hadsereget részesítette előnyben, ugyanakkor a hadügy fejlődése egyre inkább megkövetelte a szakszerűséget, így teremtve nehezen feloldható ellentmondást az 1813-as porosz mozgósítás során. A szerző ezután röviden ismerteti azokat a gyakran kissé félszeg és óvatos intézkedéseket, melyekkel a porosz államvezetés a Napóleon elleni háborút „népi háborúvá” kívánta változtatni; ilyen volt a vadászcsapatok felállítása a társadalom addig a katonai szolgálat alól felmentést élvező nemesség és polgárság soraiból, illetve a Landwehr és a Landsturm létrehozása. Mindazonáltal a mozgósított haderő végül mindössze a népesség 5,6%-ra terjedt ki, így koránt sem beszélhetünk általános mozgósításról, mely a teljes férfilakosságra kiterjed volna. A szabadcsapatok által végrehajtott portyák, a kisháborús tevékenységek sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A francia megszállókat csak a „nagy háború” eszközével lehetett a Rajnán túlra űzni.

Günther Kronenbitter tanulmánya Ausztria 1813-as szerepét vizsgálja. Kronenbitter szerint a Habsburgok soknemzetiségű birodalma nyilvánvalóan nem illeszthető a német nemzeti újjászületés mítoszába. Bécs első számú, Friedrich Gentz által világosan megfogalmazott célja az európai hatalmi egyensúly visszaállítása volt. Az 1809-es háborús vereség emléke, ugyanakkor a napóleoni Franciaország erejének megrendülése az osztrák külpolitikát, és annak irányítóját Klemens Metternich herceget sokáig lavírozásra, közvetítésre és fegyveres semlegességre készítette. Miután Metternich minden tárgyalásos utat kimerített Napóleon meggyőzésére, következett Ausztria hadba lépése a szövetségesek oldalán.

Kronenbitter vitatható állítása szerint Bécs nagyhatalmi állását nem elsősorban saját erejének, hanem különféle hatalmi konstellációk együttállásának és szerződéseknél köszönhette. Ha valakinek, akkor a császárnak érdeke volt az európai hatalmi egyensúly és a szerződések tisztelete. A metternichi időkben a lipcsei csata és Napóleon legyőzője, Karl von Schwarzenberg herceg egyaránt az állami „emlékezetpolitika” középpontjában állt, amiről a Burg új kapuja és a napóleoni háborúk eseményeire emlékeztető Hősök Tere tanúskodik. Bécs 1860-as évekbeli újrarendezése, a Ring felépítése pedig lehetővé tette Schwarzenberg herceg lovas szobrának méltó helyen történő felállítását. Ugyanebben az évtizedben Kronenbitter szerint a lipcsei csata emlékezetét mind a nagynémet, mind a kisméretű egység hívei felhasználták. Az 1913-as centenáriumi ünnepségeket viszont beárnyékolta a Monarchia balkáni háborúk miatt meggyengült tekintélye.

Jens Boysen tanulmánya az éppen a napóleoni háborúk előtt államiságuktól megfosztott lengyelek bizonytalanságát mutatja be a Napóleon iránti „Nibelung-hűség” és a reálpolitika dilemmájával jellemezve. Boysen röviden összefoglalja a felosztás, a légiók és a Varsói Nagyhercegség történetét, továbbá röviden bemutatja Poniatowski herceget, a lipcsei csata tragikus sorsú parancsnokát. Poniatowski végső soron a hűséget választotta a reálpolitika helyett, és mint a Nagyhercegség feje, nem kötött különbékét a szövetségesekkel, hanem Napóleon oldalán maradt.

Martin Hofbauer tanulmánya a német középhatalmak viselkedését vizsgálta Bajorország példáján, mely állam az 1805. évi boganhauseni szerződéssel Napóleonnal szövetkezett, akit az 1813. október 8-i riedi egyezményen „árult el” és immáron királysággént csatlakozott a szövetségesekhez. Bajorország geopolitikai helyzetét alapvetően meghatározza a Habsburg Monarchia és Franciaország közé ékelődése, illetve Poroszország eltökéltsége, hogy megakadályozza a Wittelsbach állam osztrák annexióját. Bajorország urai többé-kevésbé egyenesen ellensúlyoztak ebben a konstellációban a XVIII. században és tulajdonképpen a napóleoni korszakban sem történt ez másképp. A francia szövetségben a szerző kiemeli a választófejedelem Miksa József miniszterének, Montgelasnak a szerepét, majd a franciabarát bajor állam és hadsereg fejlődését és reformjait vizsgálja 1813-ig. A bajorok történelmi emlékezetében az 1812-es katasztrófa, ahol a majdnem a teljes hadtestük, közel 30 000 katonára pusztult el, a tanulmány alapján párhuzamba állítható a mi Don kanyarunk traumájával. 1813 őszén Montgelas és Wrede tábornok beszélt rá a habozó Miksa Józsefet az osztrákokkal való szövetségre, úgy, hogy Metternich megígérte a kártalanítást az Ausztriának visszaadandó Tirolért és a bajor szuverenitás teljes megőrzését. A bajorok 1813 októberétől 36 000 fővel vettek részt korábbi szövetségesük, Franciaország elleni küzdelemben, bár a lipcsei csatában nem vettek részt, Hanaunál Wrede csapatai megkísérelték elvágni Napoleon visszavonulási útját a Rajna túlsópartjára.

Carsten Siegel és Tomas Janke tanulmánya egy másik utat bejárt középhatalom, Szászország sorsát ismerteti röviden. A szászok 1806 és 1813 között harcoltak Napoleon oldalán. Közismert a szász király, I. Frigyes Ágost rendíthetetlen Napoleon-hűsége, ám azt sem szabad elfelejteni, hogy a háború éppen az ő országában dúlt és számára jóval nehezebb feladat lett volna az átállás a franciák szeme előtt, mint bajor kollégájának. Ennek a részben kényszerű hűségnek súlyos ára lett. Szászország nem vehetett részt a bécsi kongresszuson, és bár a teljes annexiót elkerülte, területének jókora része Poroszországhoz került. Ironikus módon a porosz állam 1945 után eltűnt a térképről, Szász-Anhalt néven, de a Wettinek egykori államát még mai is megtaláljuk a szövetségi köztársaság egyik tartományaként.

Ina Ulrike Paul tanulmánya a kisebb délnémet államok, elsősorban a Badeni Nagyhercegség és a Württembergi Királyság szerepét vizsgálja, mely államok 1813 őszén szintén oldaltámaszra kényszerültek. A szerző kiemeli, hogy ezekben az államokban 1815 után a német patriotizmus és egység szimbólumának számító lipcsei csata évfordulójának megünneplése hivatalosan ignorált vagy egyenesen tiltott volt, míg a későbbi évtizedekben a német államok francia szövetségben eltöltött hét évének emléke vált egyre kényelmetlenebbé.

Ute Plannert írása a költészet és a valóság viszonyát boncolgatja a felszabadító háborúk utólagos mítosza és a kortársak tapasztalatának fényében. A vilmosi kor által ápolt „1813 kultusz” állítólagos össznémet lelkesedését nem támasztják alá a korabeli források, különösen nem a felszámolt napóleoni vesztfáliai és bergi állam területén, ahol a frissen besorozottak nagyobb hányada dezertált, mint a korábbi hadjáratok folyamán. A hosszú háborús évtizedek után Plannert szerint inkább a kimerültség volt jellemző, mintsem a harci szellem.

Birgit Aschmann tanulmánya a középkori eredetű rendi és elsősorban a nemességhez kötődő becsületfogalom nemzeti érzéssé és büszkeséggé változását vizsgálja az 1813-as porosz háborús propagandán és magánleveleken keresztül.

Angelika Dörfler-Dierken a híres filozófus, Johann Gottlieb Fichte *Beszéd a német nemzethez* című kiáltványát elemzi, míg Stefan Poser a csata 1913-ban emelt monumentális emlékművének megszületését tárgyalja, kitérve a hatalmas építmény műszaki megoldásaira is.

Uwe Puschner az össznémet (Alldeutsch) mozgalom, illetve a népiesek (Volkisch) eszmei áramlat lipcei csata képét vizsgálja elsősorban az első világháború előestéjén, amint a tanulmánykötet utolsó két írása is inkább a felszabadító háborúk XIX–XX. századi recepcióját és tanulságait vizsgálja. Thomas Stamm-Kuhlmann írása a Népek Csatáját, annak „történeti helyén” kívánja elhelyezni és elsősorban a koalíciós hadviselésre és a szövetségi rendszerek működésére von le következtetéseket az 1813-as hadjárat alapján.

A kötetet Alfred Grosser tanulmánya zárja, mely a *Gondolatok a Békéről és Háborúról Európában* címet viseli és a szerző, lévén párizsi egyetemi tanár, elsősorban a számtalan konfliktussal terhelt német–francia viszony változását vizsgálja, saját szubjektív élményei alapján.

Az igényes, keménytáblás kötet használhatóságát névmutató segíti és számos színes korabeli festmény és metszet, illetve jól áttekinthető hadműveleti térképek illusztrálják, bár magának a lipcei csatának a vázlata talán kissé túlzottan sematikus.

Lázár Balázs

GEORG VON TRAPP

AZ UTOLSÓ TISZTELGÉSIG. EGY OSZTRÁK–MAGYAR TENGERALATTJÁRÓ-PARANCSNOK TÖRTÉNETEI

(Budapest, Garamond Hungária Kft., 2017. 219 o. ISBN 978 615 00 0578 2)

A von Trapp névről szerte a világon *A muzsika hangja* című zenés darab és a hollywoodi film jut az átlagember eszébe – melyek a leszámazottak szerint legfeljebb távoli rokonságban vannak a valósággal. Pedig Georg von Trapp igazán megérdemli, hogy a valóságot tudják meg róla. Szerencsésebb körülmények között most a flotta egyik fontos hajója, vagy egy komoly haditengerészeti bázis viselné a nevét – de hát a világnak ezen a részén a XX. században ritkán alakultak szerencsésen a körülmények.

1935-ben megjelent könyvéről idehaza alig tudnak. Ugyan nem sokkal a megjelentése után *A Tenger* című folyóiratban volt olvasható róla ismertetés, de ezt csak egy szűk érdeklődő kör ismerte és olvasta. 1943-ban jelent meg Kertész Róbert *Hajók és hősök* című könyve a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozatban (melynek végül utolsó kötete lett), ám ez inkább szórakoztató–ismeretterjesztő, mintsem komoly munka. Trapp könyvét szorgosan forgatta, de gyakorlatilag forráshivatkozásai nincsenek, és azt sem lehet tudni, hogy az eredeti szöveg fordítása-e (például a *Leon Gambetta* elsüllyesztése), vagy az író elbeszélése az olvasottak alapján, esetleg máshonnan vett adatok beledolgozásával (például a megmenekült U-boot személyzetének tersattói zarándoklata).

Ezt követően teljesen érthetően sokáig hallgatás, majd bő negyven évvel később jelent meg több folytatásban Csonkaréti Károly Monarchia haditengerészetének első világháborús harcairól szóló dolgozata, mely a tényeken kívül másra nem szorítkozott. Talán